

Könyvekről

Az *érzelem* kérdéskörében roppant tanulságos a szorongás, a stressz és az iskolai negatív érzelmek bemutatása, analízisa. A *szociális* kontroll témáján belül szintén figyelemre méltó a szociális háló szükségességének kiemelése. A szocializáció folyamatában a szociális kompetencia megszerzésében kiemelkedő szerep hárul a kooperatív tanulásra, a különböző szerepismertetre és azok gyakoroltatására.

Az utolsó, negyedik fejezet (169–257. o.) a *tanítással* és annak elméleteivel foglalkozik. Analizálja a didaktikai folyamatot: a *tervezést*, a *konkrét munka megszervezését*, a *BIT modellt*: bemutatás, információnyújtás, az információk integrálása, az alkalmazás fázisai és az értékelés. Ezen belül kiemeli a szociális-emocionális folyamatok, valamint az adaptív tanulás jelentőségét.

A könyv glosszáriummal és a legfrissebb szakirodalom közlésével zárul. Remek ábrák, vidám képek gazdagítják, jól szerkesztett, logikusan építkező, a tanulást a kiemelések, a lényeges kérdések külön jelölése segíti. Esztétikus kivitelezésű könyv áll tehát a leideni egyetemisták rendelkezésére. A pszichológiai alapon kifejtett didaktika nagymértékben hozzájárul a holland tanárjelölteknek alapos felkészüléséhez és érdekes, valamint tanulságos lehet a magyar szakemberek számára is.

Réthy Endréné

Fehér Erzsébet: Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848. *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadása, 1995. 246 o.*

Kiemelkedő jelentőségű alkotás látott napvilágot a közelmúltban *Fehér Erzsébet* sárospataki főiskolai tanárnő tollából tankönyvirodalmunk történetének egy gazdag korszakáról. Ez a korszak iskolakultúránk múltjában ugyanis a felvilágosodás idejét és a reformtörekvések időszakát fogja egybe. Ekkor az iskolai tankönyv, mint didaktikai jellegű műfaj nem pusztán tanulási eszköz, mely a diákok munkáját segíti elő csak. Hanem ennél jóval több. Ezt a többletet ismerte fel a szerző, amikor kiválasztotta a magyar tankönyvirodalom történetének ezt a periódusát. Felismerte, hogy a korabeli tankönyvek javarészen tudományos jellegű munkák, amelyek az iskolán kívüli életben is fontos szerepet játszottak, részben ismeretterjesztő sajátosságuknál fogva, mert a tantervi előírásnál jóval többet, adott esetben mélyebb ismereteket nyújtottak; sok esetben pedig a szaktudományokat is gazdagították. Ezen kívül egyes tankönyvek bírtak még irodalmi, sőt szépirodalmi értékekkel is. A jó tankönyvírók törekedtek is arra – nem egy esetben kedvtelésből –, hogy az iskolai tanulókon kívül a szélesebb olvasóközönség is kedvet kapjon munkájuk kézbevitelére, hasznosítására. A magam részéről nem csodálkozom azon, hogy *Fehér Erzsébet tankönyvirodalmunk történetének éppen ez a periódusát, az 1777-től 1848-ig terjedő korszakát írta meg; jól ábrázolva érdekesítő, színes voltát is.*

Aki ismeri a szerző eddigi kutatásait, s találkozott szakirodalmi publikációival, az tudja, hogy nem most kezdett foglalkozni a szóbanforgó témakörrel. Hosszú évek óta gyűjti, rendezi ennek a korszaknak a tankönyveit, míg monográfiává nem érett a gyűjteménye. Kezdetben Sárospatak iskolatörténete szolgáltatott számára bőséges válogatási lehetőséget, majd fokozatosan, regionális méretekben, végül pedig országos kiterjedésben tette mérlegre a felkutatott forrásanyagot. Legvégül kandidátusi értekezés született a téma kutatása alapján. Megvédésére a Magyar Tudományos Akadémián 1989-ben került sor. Ez a védés akkor eseményszámba ment a szaktudomány képviselői körében. Sikere nyilván inspirálta *Fehér Erzsébetet* a disszertáció továbbfejlesztésére, kimunkálására, ebben a formában történő kiérlelésére. Így vált ez a kötet az Or-

Könyvekről

számos Széchenyi Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Budapesti Egyetemi Könyvtár, a Ráday Gyűjtemény Könyvtára, az Egri Egyházmegyei Könyvtár, az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a miskolci Lévay Könyvtár, a Tiszántúli Egyházkerületi Nagykönyvtár, a Sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium Könyvtára a korszak tankönyveinek a kutatóhelyeivé a szerző számára.

Nem véletlenül soroltuk fel a vázolt kutatóhelyeket, hiszen a korszak tudományos irodalmának és tankönyvirodalmának egyaránt szakszerűen elrendezett, s ezért jól kutatható műhelyei. Ismeretes, hogy az iskolakultúra történetét, annak nélkülözhetetlen forrásait, nemcsak nyomtatott, hanem kéziratok forrásait is hozzáférhető módon tárolják. A leggazdagabb, legértékesebb tankönyvgyűjteménye az Országos Pedagógiai Könyvtárnak van, ahol – amint az a szakemberek előtt közismert – évtizedeken át nagy gondot fordítottak a különböző korok anyagának a gyűjtésére, raktározására, szakszerű rendezésére, szerzők, illetőleg tantárgyak szerinti katalogizálására (*Zibolen Endre* vezetésével).

Nagy segítséget jelentett ez *Fehér Erzsébetnek*, a kutatónak. S ha hozzáveszem, hogy ez a könyvtár ki is kölcsönzi a vidéki kutatóknak a szóbanforgó műveket, akkor ezáltal növelte is a szerzői ambíciókat. Így – ahogyan a könyve bevezetésében *Fehér Erzsébet* írja – : „Ezért csupán olyan tankönyvek szerepelnek gyűjteményemben, amelyeket egyrészt kézbevehettünk (ezek alkotják az anyag mintegy 95%-át), másrészt olyanok, amelyek létéről hiteles és megbízható bibliográfiai művekből szereztünk tudomást.”

Ami a szerző művének tartalmi mondanivalóját közelebbről illeti, a magvas bevezetés után, három részre tagolja könyvét: Az *első részben* a tankönyvtörténet, az iskolatörténet kérdéseivel, összetartozásával foglalkozik. Mindenek előtt nagyon tanulságos a „tankönyvtörténet mint neveléstörténeti műfaj” című pontban megfogalmazott kutatómódszertani mondanivaló. Felhasználva az idevonatkozó szakirodalmat (*Mészáros István*), megállapítja: „A tankönyv sajátos történetével, saját korában betöltött pedagógiai funkciójával, tartalmának és külső kiállításának fejlődésével foglalkozik a tankönyvtörténet. Mint ilyen, illeszkedik be – tankönyvtörténettel, iskolaszervezet-történettel együtt a neveléstörténet nagy egészébe.” (14. o.) Majd felvázolja az 1777 előtti magyar nyelvű tankönyvirodalmat. Ennek a résznek még tanulságos pontjai az „iskolatípusok, tantárgyak” fejezetben az alsó szintű iskolatípusokkal, illetőleg ennek a szintnek megfelelő tantárgyakkal kapcsolatos, valamint a középszintű iskolatípusok bemutatása az ugyancsak érvényes tantárgyakkal. Ezeknek az iskolatípusoknak a meghatározása jó történeti érzékkel taglalja azt a fejlődésvonalat, mely a magyar iskolakultúra terén a katolikus, a protestáns és a világi iskolázás keretei között végbement. Az iskolatörténet számára is elfogadható módon definiálja a „protestáns kollégiumokat”, melyek egyébként éppen az oktatási tartalom tekintetében minden időben nehéz helyzet elé állították a művelődéstörténet kutatóit. Itt pontos definíciót kapunk: „A kisebb-nagyobb protestáns kollégiumok legtöbbszörben különféle elnevezésekkel a gimnáziumi tagozat elé szervesen csatlakozott a »népiskola«-tagozat, a két iskolatípus egyetlen szervezeti keretben működött.” Igaz, hogy a protestánsok egy iskolatípusként működtetett kollégiuma a szakkutató számára lényeges eltéréseket mutatott, de komparatív módszerrel elkülöníthető a református, az unitárius, illetőleg az evangélikus tanulmányi rendszer. Ez egy igen gazdag színkép, mely korszakonként is eltérő fejlődésű. Más színezetet mutat ez az iskolatípus az erdélyi fejedelemség területén, mint a királyi Magyarország régióiban, egy példa erre: a nagyenyedi kollégium nem ugyanaz az intézmény mint pl. a sárospataki kollégium, noha mindkettő az alsó szintű iskolát is saját kebelében működteti. Sőt, a nagy kollégiumok akadémiai tagozattal, több esetben teológiai főiskolával is rendelkeztek és ebben a vonatkozásban a tankönyvirodalmuk úgyszólván komparatív módon vizsgálható kellő szakszerűséggel.

Ezt az utóbbi történeti tényt közelebbről megvilágítva, a vizsgált korszak iskolakultúrájában végig használják *Losonczy Hármás* kis tükrét, nemcsak a protestáns kollégiumokban, hanem a katolikus iskolákban is. Említhetjük még *Budai Ézsaiás* Magyarország történetének háromkötetes tankönyvét, mely legalább

Könyvekről

annyira tudományos jellegű munka mint tankönyv – aulikus szellemiségére való tekintettel – Erdélyben a református, méginkább az unitárius kollégiumok, erős kritikával, feltételekkel alkalmazták a gyakorlati oktatásban. Természetesen más a helyzet azon tankönyvek esetében, amelyeket egy intézmény falain belül használtak. Eklatáns példa erre a sárospataki Szeremley-féle Neveléstan, amelyet más intézmény hivatalosan nem vett át, csak elvétve használtak a nevelőképző tagozatokon a kollégiumokban az 1840-es években. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Szeremley Gábor tankönyvéről Fehér Erzsébet korábban önálló tanulmány keretében adott elemző értékelést; filológiai tekintetben is bemutatva az első pataki magyar nyelvű pedagógia-tankönyvet).

A szerző a mű második részében 12 pontban taglalja a latin, a magyar és a más nyelvű, továbbá a történelmi-, a földrajzi, természetrajzi, egészségügyi-, fizikai, matematikai-, logikai és más tantárgyak tankönyveit, a kor alsó szintű és középszintű iskoláira vonatkozólag. A harmadik részében „összehasonlító tartalmi-fejlődéstörténeti elemzést” végez. Tekintettel a mai tankönyvkritériumokra érdemes idézni a szerző egyik idevágó kritériumát: „A tankönyv anyaga legyen logikusan tagolt, az egyes fejezetek legyenek világos, jól áttekinthető, átfogó rendszerben rendezettek, egymásra építettek, az egyes fejezetek, belső kifejezési rendje logikus, a tanulók számára is pontról pontra követhető legyen, vegye figyelembe az ismeretsajátítási folyamat törvényszerűségeit és iskolai-gyakorlati tapasztalatait.” – Ez a gondolat tükrözi a szerző jól átgondolt, történeti szemszögből kiinduló, de mai kritériumokra figyelő, a modern tankönyv, a modern iskola didaktikai követelményein alapuló elveit – az ő frazeológiája szerint – : „idevágó kritériumait”.

A régi tankönyvírás tapasztalatait felhasználandó, Fehér Erzsébet hivatkozik a már említett Szeremley Gábor 1845-ben készült „Geographiai kézikönyv” c. művére, mely ahogy írja „egyedülállóan modern tananyag-tervezési koncepcióról” tanúskodik. Némi elfogultságot persze érzünk abban a véleményében, hogy „a ma oly sokat emlegetett komplex” elképzelésnek egyik sajátos változata öltött testet tankönyve lapjain. Egyébként ebben az esetben tanulságos tankönyvsorozatról van szó, mert tudomást szerzünk arról, hogy Szeremley természeti földrajzot, gazdasági földrajzot és más geográfiai műveket is írt, amelyek ugyancsak megérdemlik a velük való behatóbb foglalkozást.

A harmadik részben igen tanulságos Fehér Erzsébet összeállítása és értékelése a történelemtankönyvekről. Ez az összeállítás szinte teljesen felöleli a korszak hozzáférhető tankönyvirodalmát. A már említett és méltatott Budai Ézsaiás-féle egyetemes és magyar történeti munkáin kívül, Spányik Gábor piarista tanár 1832-ben megjelentetett kétkötetes magyar történeti tankönyvét, majd egymásutánban: Török János 1840-ben, Csengery József 1843-ban, Bolla Márton 1845-ben és 1846-ban ugyancsak egyetemes történeti tankönyvét adta ki. Ebben az időben készültek egy-egy rövidebb korszakot tárgyaló tankönyvek is, mint pl. Kiss Lajos ókortörténete (ugyancsak ő középkortörténetet is kiadott). Szilágyi Sándor történelmi tankönyvének előszavából idézi Fehér Erzsébet a ma is megszívlelendő tanácsot: „... a chronologia nem teszi a historiát, az csak fonal, s nem hisszük, hogy az évszámok a gyermek emlékeibe állandóul vésvé maradhatnának másképp, mint drámai előadás mellett.” (Kiemelés tőlem: B.M. 217–218.1.) Szilágyi különben a francia Fleuryre hivatkozva állapítja meg ezt, a máig érvényes tanácsát a tankönyvírók számára (Hajdankor Története, Kozsvár 1845. 195. o.)

Elemezhető, méltatható további tanulságokkal Fehér Erzsébet most megjelent művét, mely a szerzőn túlmenően az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkáját (Mészáros István lektorálta), kivitelezését is dicséri. A kötetet gazdag szakirodalom és jól tájékoztató mutatók teszik élvezhetővé az olvasó számára.

Bajkó Mátyás